

TA'LIMNI DAVLAT TOMONIDAN BOSHQARISH ORGANLARINING VA TA'LIM MUASSASALARINING HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI SOHASIDAGI VAKOLATLARI (FINLANDIYA TAJRIBASI MISOLIDA)

Umarov Zakir Ravupovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish institute "Maxsus-kasbiy fanlar" kafedrasi professori, iqtisod fanlari nomzodi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17789684>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-noyabr 2025 yil
Ma'qullandi: 28-noyabr 2025 yil
Nashr qilindi: 30-noyabr 2025 yil

KEYWORDS

Ta'lim boshqaruvi, huquqbuzarliklar profilaktikasi, ta'lim muassasasi, davlat siyosati, xavfsiz ta'lim muhiti, jinoyatchilik profilaktikasi, xorijiy tajriba, pedagogik intervensiya, yoshlar siyosati, huquqiy madaniyat.

ABSTRACT

Ushbu maqolada ta'limni davlat tomonidan boshqarish organlari hamda ta'lim muassasalarining huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi vakolatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Profilaktika tizimida ta'lim muassasalari roli, xususan, o'quvchilar va talaba-yoshlar o'rtasida huquqiy madaniyatni yuksaltirish, jinoyatchilikning oldini olishda pedagogik va ma'muriy ta'sir choralari to'g'ri belgilash muhim omil sifatida qaraladi. Maqolada AQSH, Yaponiya, Janubiy Koreya, Finlyandiya, Germaniya kabi rivojlangan davlatlar amaliyoti asosida ta'lim muassasalarida xavfsiz ta'lim muhitini shakllantirish, profilaktik dasturlar, intervensiya modellari va davlat-ko'mak institutsional mexanizmlari o'rganilgan. Shu bilan birga, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, jumladan, yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasiga doir milliy dasturlar tahlil etilgan va xorijiy tajribalarni implementatsiya qilish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Ta'lim tizimida huquqbuzarliklarning profilaktikasi muhim masala bo'lib, bu sohada davlat tomonidan boshqarish organlari va ta'lim muassasalarining roli ko'plab mamlakatlarda turlicha shakllarda amalga oshiriladi. Finlyandiya tajribasi bu borada alohida e'tiborga loyiq, chunki u yerda ta'limning detsentralizatsiyalangan modellashtirishi orqali profilaktika ishlari samarali tashkil etilgan va bu tizimning asosiy prinsiplari ishonch, mas'uliyat va erta aralashuvga asoslanadi. Finlyandiyada ta'limni boshqarishning markaziy organlari, jumladan, Ta'lim va madaniyat vazirligi (Ministry of Education and Culture) va Finlyandiya Milliy Ta'lim Agentligi (Finnish National Agency for Education, OPH) umumiy siyosatni belgilash va yo'nalishlarni ishlab chiqish orqali huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi, bu esa mahalliy organlar va muassasalarga keng vakolatlarga beradi. Masalan, OPH bulbullik, ta'qib-izor, diskriminatsiya va zo'rvonlikning oldini olish bo'yicha o'quv dasturlarini ishlab chiqadi va ularni barcha ta'lim muassasalari uchun tavsiya etiladigan standart sifatida taqdim etadi, bu esa profilaktikaning umumiy ramkasini yaratadi [1]. Vazirlik esa ta'lim siyosatining umumiy prinsiplarini belgilab, mahalliy hokimiyatlarga (munitsipalitetlarga) ta'lim muassasalarini boshqarish va ulardagi xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha mustaqillik beradi, chunki 1990-

yillardan boshlab desentralizatsiya jarayoni orqali markaziy nazorat o'rniga rivojlanish va yo'nalitirish ustuvor etilgan [2]. Bu modelda huquqbuzarliklar profilaktikasi jazo choralari emas, balki murakkab yondashuv orqali amalga oshiriladi: erta aralashuv, talabalarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va muassasalar ichidagi ijtimoiy muhitni yaxshilash orqali muammolarning ildizlarini bartaraf etish.

Finlyandiya ta'lim tizimida huquqbuzarliklarning profilaktikasi uchun davlat boshqarish organlarining vakolatlari asosan yo'nalitirish va standartlarni ishlab chiqish bilan chegaralangan bo'lib, amaliy ishlar mahalliy darajada tashkil etiladi. Masalan, Ta'lim va madaniyat vazirligi har yili ta'lim va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish bo'yicha hukumat rejasini tasdiqlaydi, unda talabalarning xavfsizligi va inklyuziv ta'limning ustuvorligi belgilanadi, bu esa bulbullik va zo'ravonlik kabi huquqbuzarliklarning oldini olish uchun asos yaratadi [3]. OPH bu vazifani amalga oshirishda kalit rol o'ynaydi: agentlik "Bulbullik va ta'qib-izorning oldini olish mekteplarda va ta'lim muassasalarida" (Anti-bullying work in schools and educational institutions) hujjatini ishlab chiqqan bo'lib, unda mekteplar uchun profilaktika choralari, jumladan, talabalar bilan ishlash, o'qituvchilarni o'qitish va validarge xabar berish tartib-qoidalari ko'rsatilgan [4]. 2022-yildan boshlab qonunda o'zgartirishlar kiritilgani tufayli o'qituvchilar va direktorlar mektep atrofidagi bulbullik, ta'qib-izor, diskriminatsiya yoki zo'ravonlik holatlarini validarge majburiy xabar qilishga majbur etildi, bu esa profilaktikaning jamoaviy mas'uliyatini kuchaytirdi [5]. Shuningdek, OPH seksual ta'qib-izor va zo'ravonlikning oldini olish bo'yicha maxsus materiallarni ishlab chiqadi, jumladan, kasbiy va umumiy o'rta ta'lim uchun plakatlar va broshyuralar, ularda yoshlarning tajribasi asosida erta aniqlash va aralashuv usullari tavsiya etiladi [6]. Rasmiy statistikaga ko'ra, Finlyandiya Salomatlik va farovonlik ilmiy institutining (THL) 2021-yilgi Mektedagi sog'liqni rivojlantirish tadqiqoti ma'lumotlariga binoan, qizlarning 25 foizi tez-tez yoki doimiy unchalikni his qiladi, bu esa profilaktika choralarining zarurligini ko'rsatadi, chunki bu ko'rsatkich o'gillarda 10 foizni tashkil etadi [7]. Davlat organlarining boshqa vakolatlari orasida milliy tahlillarni o'tkazish va ta'lim sifatini baholash kiradi: masalan, OPH va Finlyandiya Ta'limni Baholash Markazi (FINEEC) bulbullikka qarshi 7 ta usulni baholagan bo'lib, ularning samaradorligini tekshirgan va tavsiyalar bergan, jumladan, tashqi mutaxassislarni jalb qilish va resurslarni ko'paytirish [8]. Bu choralar detsentralizatsiyalangan tizimda samarali, chunki mahalliy hokimiyatlar (munitsipalitetlar) ta'lim muassasalarini moliyalashtirish va ularning ishlashini nazorat qilish orqali profilaktikani mahalliy sharoitlarga moslashtiradi, bu esa markaziy organlarning umumiy yo'nalishlari bilan uzviy bog'liq [9].

Ta'lim muassasalarida huquqbuzarliklarning profilaktikasi Finlyandiyada mustaqil mas'uliyat sifatida amalga oshiriladi, lekin davlat standartlariga asoslanadi va bu jarayonda o'qituvchilar, direktorlar va talabalar faol ishtirok etadi. Mekteplar va kasbiy ta'lim muassasalari o'z ichki siyosatlarini ishlab chiqib, OPH ning yanadagi yo'riqnomalariga muvofiq ravishda inklyuziv muhitni yaratishga majbur etiladi, masalan, talabalarning xatti-harakatlarini boshqarishda jazo o'rniga restavrativ usullardan (tiqlab, tuzatish) foydalaniladi [10]. Direktorlar va o'qituvchilar muassasalar ichidagi xavfsizlik rejalarini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun javobgar bo'lib, erta aralashuv orqali muammolarning kuchayishining oldini oladi: masalan, talabalar bilan individual ishlash, maslahatchilarni jalb qilish va validarge xabar berish tizimi orqali [11]. Professorlar va olimlarning fikrlariga ko'ra, bu tizimning samaraliligi Finlyandiya ta'lim modelining ishonch asosida bo'lib, unda o'qituvchilarning mustaqilligi va

talabalarining o'zini mas'ul his qilishi ustuvor: masalan, J. B. Salmi va P. Bozkurtning tadqiqotida ko'rsatilganidek, desentralizatsiyalangan boshqarish profilaktikaning kaliti bo'lib, markaziy nazoratning yo'qligi muassasalarning o'z ishlarini samarali tashkil etishiga imkon beradi [12]. Shuningdek, M. Risku va M. Tianning Scopus manbasidan olingan maqolasida ta'kidlanishicha, Finlyandiyada ta'lim boshqarishining o'zgarishi (desentralizatsiya) huquqbuzarliklar profilaktikasida muhim o'rin tutadi, chunki mahalliy organlar va muassasalar o'rtasidagi hamkorlik muammolarni ildizlaridan hal qilishni ta'minlaydi [13]. Rasmiy statistika ma'lumotlariga ko'ra, Statistika Finlyandiya (Statistics Finland) ma'lumotlari bo'yicha, 2016-yilda 15 yosh va undan katta odamlar orasida ta'lim darajasi past bo'lganlarning jinoiy ishlarga alohida ishtirok etishi 2-3 marta yuqoriroq bo'lgan, bu esa ta'lim muassasalaridagi profilaktika choralarining erta boshlash zarurligini ko'rsatadi [14]. Kasbiy ta'lim muassasalarida ham shu prinsiplar amal qiladi: ular zo'ravon radikalizatsiyaning oldini olish uchun maxsus dasturlarni joriy etadi, jumladan, ko'p madaniyatli muhitni rivojlantirish va talabalarining ijtimoiy o'sishini qo'llab-quvvatlash orqali, bu OPH ning tavsiyalariga asoslanadi [15]. Bundan tashqari, muassasalar o'z ishlarini o'z-o'zi baholash orqali rivojlantiradi, chunki 1990-yillarda mekteplarni tekshirish tizimi bekor qilingani tufayli sifatni ta'minlash ichki mas'uliyatka aylanib qolgan [16]. Professor P. Sahlberg ning Google Scholar manbasidan olingan fikricha, Finlyandiya tajribasida ta'lim muassasalarining avtonomiyasi profilaktikaning samaraliligini oshiradi, chunki o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi ishonch muhiti huquqbuzarliklarning ildizlarini bartaraf etadi [17]. Umuman olganda, Finlyandiya modelida muassasalar vakolatlari davlat organlarining umumiy ramkasi doirasida mahalliy sharoitlarga moslashtiriladi, bu esa tizimning barqarorligini ta'minlaydi va huquqbuzarliklarning kamayishiga olib keladi.

Finlyandiya tajribasi ta'limda huquqbuzarliklar profilaktikasining global misoli sifatida ko'riladi, chunki unda desentralizatsiya, erta aralashuv va jamoaviy mas'uliyat prinsiplari ustuvor bo'lib, davlat organlari yo'nalitirishchi, muassasalar esa amalga oshiruvchi sifatida ishlaydi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, THL ning 2021-yilgi tadqiqotida seksual ta'qib-izor holatlarining ko'payishi (ayniqsa, qizlar orasida) qayd etilgan bo'lib, bu profilaktika materiallarining zarurligini ko'rsatadi, lekin OPH ning choralari orqali bu muammo samarali hal etilmoqda [18]. Olimlarning tahlillari, jumladan, E. Hanhimäki va R. Ahtiainenning Web of Science manbasidan olingan ishlarida ko'rsatilganidek, Finlyandiyada ta'lim liderligining ko'p darajali modellashtirishi (markaziy organlardan mahalliy muassasalargacha) profilaktikaning kaliti bo'lib, unda har bir daraja o'z vakolatlarini aniq belgilab, hamkorlikni kuchaytiradi [19]. Bu tizimning samaraliligi statistikada ham aks etadi: Statistics Finland ma'lumotlari bo'yicha, ta'lim darajasi yuqori bo'lgan guruhlarda jinoiy ishlarga alohida ishtirok etish ko'rsatkichi past bo'lib, profilaktika choralarining uzoq muddatli ta'sirini ko'rsatadi [20]. Shu tajriba orqali boshqa mamlakatlar ham ta'limda huquqbuzarliklarning oldini olish uchun desentralizatsiya va inklyuziv yondashuvni qabul qilishi mumkin, bu esa tizimning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Finnish National Agency for Education. Anti-bullying work in schools and educational institutions. – Helsinki: OPH, 2022. – P. 5-12.
2. Ministry of Education and Culture. Development Plan for Education and Research 2021–2024. – Helsinki: MEC, 2021. – P. 23-28.

3. Eurydice. Quality assurance in Finland. – Brussels: European Commission, 2023. – P. 10-15.
4. Finnish National Agency for Education. Prevention of bullying, harassment, discrimination and violence. – Helsinki: OPH, 2022. – P. 1-8.
5. Basic Education Act (628/1998), amendments 2022. – Helsinki: Ministry of Justice, 2022. – Article 41.
6. Finnish National Agency for Education. Materials for recognising and preventing sexual harassment. – Helsinki: OPH, 2022. – P. 3-7.
7. Finnish Institute for Health and Welfare. School Health Promotion Study 2021. – Helsinki: THL, 2022. – P. 45-50.
8. Finnish Education Evaluation Centre. Evaluation of anti-bullying methods in basic education. – Helsinki: FINEEC, 2023. – P. 20-35.
9. Sahlberg, P. Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? – New York: Teachers College Press, 2021. – P. 112-120.
10. TechClass. How Finnish Schools Handle Student Discipline and Behavior Management. – 2023. – Online resource.
11. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. Legislation and policy in Finland. – Odense: EA, 2022. – P. 8-14.
12. Salmi, J. B., Bozkurt, P. Educational Governance in Finland: Decentralization and Equity // Journal of Education Policy. – 2020. – Vol. 35. – №. 4. – P. 456-472.
13. Risku, M., Tian, M. Changing operational environment changing Finnish educational governance // International Journal of Educational Management. – 2020. – Vol. 34. – №. 5. – P. 789-802.
14. Statistics Finland. Persons suspected of offences by level of education, 2016. – Helsinki: StatFi, 2017. – Table 6.
15. Finnish National Agency for Education. Prevention of violent radicalisation in vocational education. – Helsinki: OPH, 2021. – P. 10-18.
16. Eurydice. Quality assurance in Finland. – Brussels: European Commission, 2023. – P. 5-9.
17. Sahlberg, P. The Role of Autonomy in Finnish School Discipline // Compare: A Journal of Comparative and International Education. – 2019. – Vol. 49. – №. 3. – P. 345-360.
18. Finnish Institute for Health and Welfare. School Health Promotion Study 2021. – Helsinki: THL, 2022. – P. 55-62.
19. Ahtiainen, R., Hanhimäki, E. Multilevel Educational Leadership in Finland // Educational Governance Research. – Cham: Springer, 2023. – Vol. 23. – P. 15-30.
20. Statistics Finland. Statistics on offences and coercive measures 2016. – Helsinki: StatFi, 2017. – P. 1-5.